

CSERNICKSKÓ ISTVÁN¹

A nyelvpolitika és a kisebbségi nyelvi jogok Ukrajnában 1991 és 2011 között

Language policy and minority language rights in Ukraine in the period of 1991–2011

Since the independence of Ukraine was proclaimed in 1991, the language policy of the country has been influenced by the linguistic setting of the state, the intentions to avoid social tension and the international commitments. The Ukrainian-Russian linguistic opposition, the contradictions in internal affairs and the endeavor of the European integration simultaneously all has an impact on the language policy of the state. The study describes the effects of these factors on a twenty-years-old country's language policy.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvpolitikáját az alábbi tényezők határozzák meg:

- a) az ország nyelvi helyzete;
- b) a társadalmi feszültségek elkerülésének szándéka;
- c) az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai.

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogyan befolyásolja ez a három tényező az állami nyelvpolitika alakulását az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában.

1. Ukrajna nyelvi helyzete

Ukrajna *de jure* egynyelvű állam, melynek egyetlen államnyelve van: az ukrán (Beregszászi–Csernicskó 2003, 2009, Csernicskó 2005, 2011, Csernicskó–Ferenc 2009, 2010, Melnyk–Csernicskó 2010). Az ország azonban *de facto* kétnyelvű.

Egyes szakértők szerint (pl. Arel–Khmelko 1996, Khmelko 2004) Ukrajna lakossága három nagy nyelvi-etnikai csoportra oszlik:

- 1) ukránul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 40–45%-a);
- 2) oroszul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 30–34%-a);
- 3) oroszul beszélő oroszok (kb. 20%).

Ha azonban megvizsgáljuk a 2001. évi népszámlálás adatait (és nemcsak az ukránokat és az oroszokat vesszük figyelembe, hanem a kisebb nyelvi csoportokkal is foglalkozunk), akkor Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk (vö. 1. táblázat):

a) ukrán anyanyelvűek; ezen belül:

- ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
- ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a);

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász, Ukrajna), rektorhelyettes.

b) orosz anyanyelvűek; ezen belül:

- orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
- ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
- orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a);

c) kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a);

d) kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének; ez az ukrainai cigány nemzetiségűek 18%-a, ld. Braun–Csernicskó–Molnár 2010: 24–25).

1. táblázat.

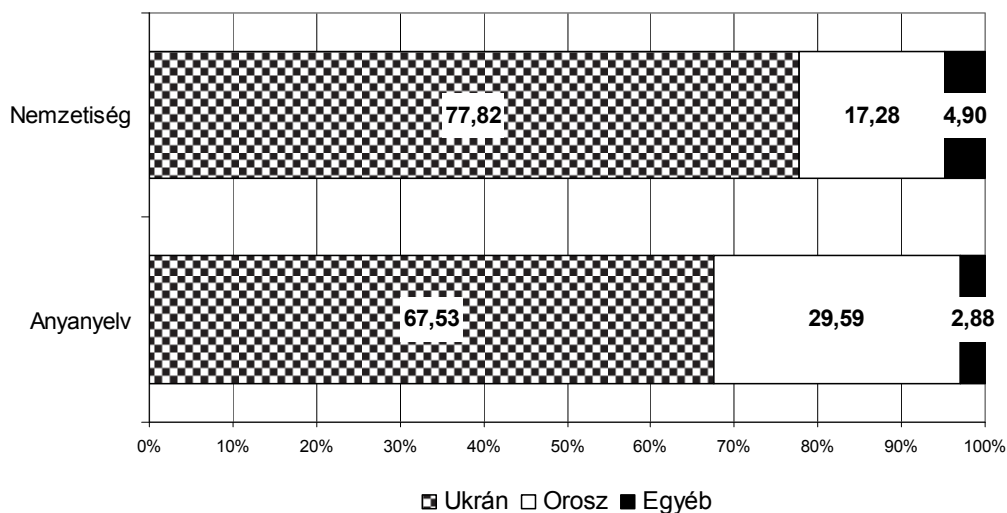
Ukrajna lakossága anyanyelv és nemzetiség szerint a 2001. népszámlálás adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32577468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14273670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1389764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48240902	100

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat (1. ábra), akkor a következőket láthatjuk:

- a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;
- b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;
- c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi közösség orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

1. ábra.
Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajna lakosságának körében a
2001. népszámlálás adatai alapján

Az egyes közigazgatási egységeken belül is jelentősen eltér egymástól az ukránok és oroszok egymáshoz viszonyított aránya (2. táblázat).

A szociolingvisztikai és szociológiai kutatások alapján (Zalizniak–Maszenko 2001, Vorona–Shulha szerk. 2007, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Besters-Dilger szerk. 2008, 2009) egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű. A társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja a mindennapokban (Alekszejev 2008, Sulha 2008, Visniak 2007, 2008a, 2008b, Medvegyev 2007; 3. táblázat). Az ország lakosságának közel fele az orosz nyelvet használja a mindennapokban, 30%-ának pedig anyanyelve is az ukrán (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Maszenko 2010, Vorona–Sulha szerk. 2007).

2. táblázat.

Az ukrán, orosz és egyéb nemzetiségűek, ill. anyanyelvűek aránya Ukrajna egyes közigazgatási egységein belül a legutóbbi (2011-es) census adatai alapján

*Forrás: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
<http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/02.php>*

	Ukrán		Orosz		Egyéb	
	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv
Ukrajna, összesen	77,8	67,5	17,3	29,6	4,9	2,9
Nyugat						
Voliny	96,9	97,3	2,4	2,5	0,7	0,2
Lviv	94,8	95,3	3,6	3,8	1,6	0,9
Ivano-Frankivszk	97,5	97,8	1,8	1,8	0,7	0,4
Rivne	95,9	97,0	2,6	2,7	1,5	0,3
Ternopil	97,8	98,3	1,2	1,2	1,0	0,5
Csernyivci	75,0	75,6	4,1	4,8	20,9	19,6
Kárpátalja	80,5	81,0	2,5	2,9	17,0	16,1
Közép-Nyugat						
Hmelnyicki	93,3	95,2	3,6	4,1	3,1	0,7
Zsitomir	90,3	93,0	5,0	6,6	4,7	0,4
Vinnyica	94,9	94,8	3,8	4,7	1,3	0,5
Kirovohrad	90,1	88,9	7,5	10,0	2,4	1,1
Cserkaszi	93,1	92,5	5,4	6,7	1,5	0,8
Kijev megye	92,5	92,3	6,0	7,2	1,5	0,5
Kijev főváros	82,2	85,7	13,1	7,9	4,7	6,4
Közép-Kelet						
Dnyipropetrovvszk	79,3	67,0	17,6	32,0	3,1	1,0
Poltava	91,4	90,0	7,2	9,5	1,4	0,5
Szumi	88,8	84,0	9,4	15,6	1,8	0,4
Csernyihiv	93,5	89,0	5,0	10,3	1,5	0,7
Dél						
Odessza	62,8	46,3	20,7	41,9	16,5	11,8
Mikolajiv	81,9	69,2	14,1	29,3	4,0	1,5
Herszon	82,0	73,2	14,1	24,9	3,9	1,9
Zaporizsja	70,8	50,2	24,7	48,2	4,5	1,6
Krími Autonóm Közt.	24,3	10,1	58,3	77,0	17,4	12,9
Szevasztopol város	22,4	6,8	71,6	90,6	6,0	2,6
Kelet						
Donyeck	56,9	24,1	38,2	74,9	4,9	1,0
Luhanszk	58,0	30,0	39,0	68,8	3,0	1,2
Harkiv	70,7	53,8	25,6	44,3	3,7	1,9

3. táblázat.

*A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve,
valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve
Ukrajnában (%-ban)
Visniak (2008b: 81–83) alapján*

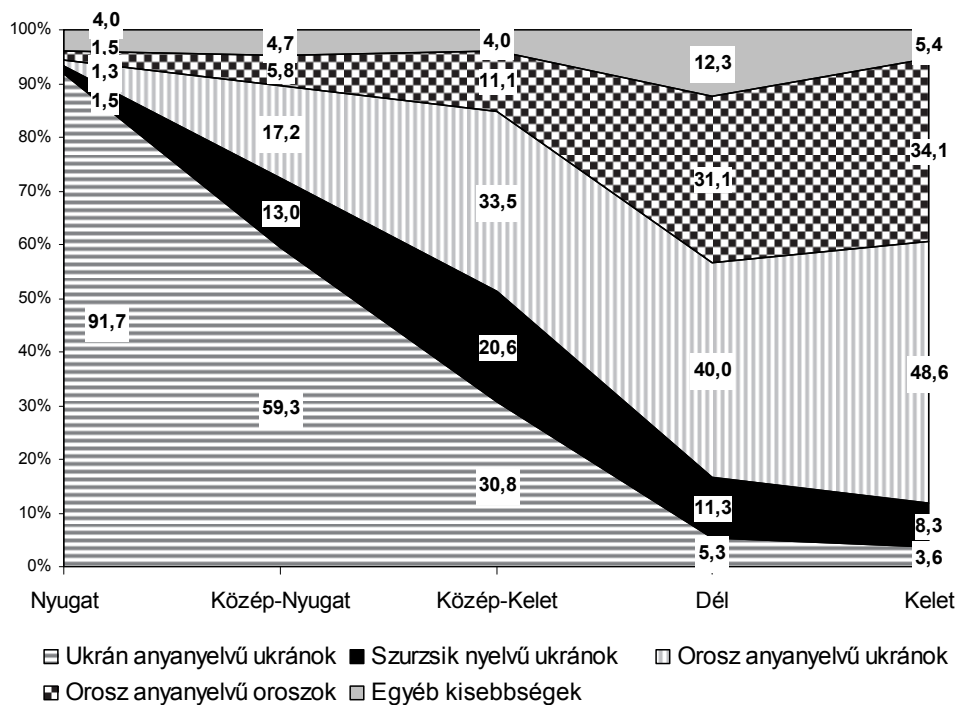
	Nyelvhasználat a családban	A hétköznapi gondolkodás nyelve	Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat	A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, melyben mind ukrán, mind orosz szavak használatosak	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). A vizsgálat eredményei szerint Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzszikot használják (2. ábra). A szurzszik (суржик) az ukrán és orosz kontaktusváltozata (lásd pl. Lenets 2000, Bilaniuk 2003, 2004, 2005). A nyelvváltozat szurzszik presztízse alacsony, a purista ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004, del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009). Ezt tükrözi az ukrán nyelv enciklopédiájának szurzszik szócikke is (lásd Lenets 2000).

2. ábra.

*Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban
régióként %-ban (N=22.462)*

Forrás: Khmelko (2004)

A nyelvi preferenciák közötti regionális különbségek az államhatalmi szervekkel való érintkezésben is jelen vannak (4. táblázat).

4. táblázat.

Milyen nyelven érintkeznek az államhatalmi szervek és önkormányzatok helyi munkatársai a lakossággal az adatközlő lakóhelyén, %-ban

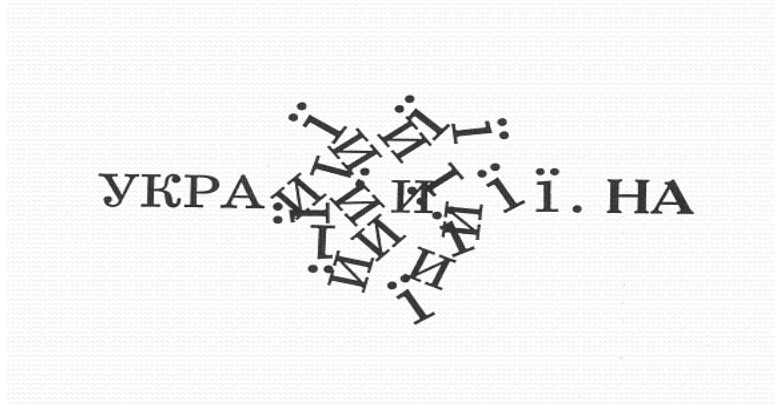
Forrás: Visniak 2008c: 153

	Régiók szerint				Ukrajna összesen
	Nyugat	Közé-Ukrajna és Észak-kelet	Dél és Dél-kelet Ukrajna	Donbász és Krim	
Kizárólag ukránul	79,3	42,0	14,8	0,8	33,0
Ukránul vagy oroszul, az állampolgár kérése szerint	4,9	17,6	27,5	14,7	14,7
Ukránul vagy oroszul, a hivatalnok választása szerint	10,3	27,6	26,1	13,9	21,0
Kizárólag oroszul	0,9	2,1	22,3	57,4	19,0
Nem nyilatkoztak	4,6	10,7	9,3	13,1	9,6

Az orosz és az ukrán nyelv intenzív kontaktusa következtében létrejött kontaktusváltozatot (a surzsikot) jellemzi Mykola Soroka “Még nem halt meg Ukrajna...”² című miniatúrája. Az ábrázolás arra utal, hogy az ország neve ukránul *Україна*, oroszul *Украина*, azaz egyetlen betűnyi eltérés van a két íráskép között. Középen a két nyelv betűi keverednek, mint a szurzsik nyelvváltozatban a két nyelv elemei, miközben az ukrán és az orosz nyelv között jelentős egyezések is vannak (3. ábra).

3. ábra.

Az ukrán és orosz nyelv relációjának ábrázolása Mykola Soroka miniatúráján

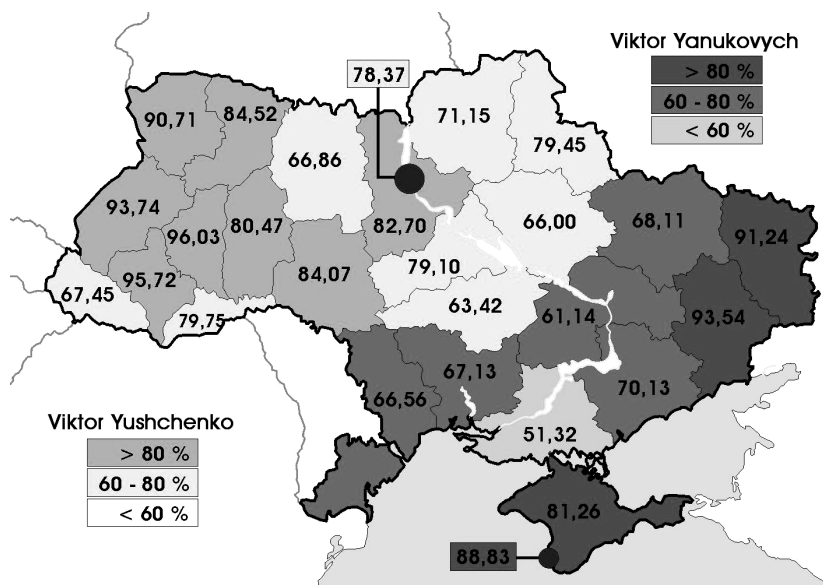
² Az ukrán nemzeti himnusz első sora: *Ще не вмерла України*, azaz: még nem halt meg Ukrajna.

2. A társadalmi feszültségek elkerülésének szándéka

Ukrajna régiói között nyelvi tekintetben tehát törésvonalak vannak (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Kulyk 2008). Ezek a törésvonalak politikai síkon is észlelhetők. A 2005-ös és a 2010-es elnökválasztás (és valamennyi eddigi ukrainai országos választás) alkalmával Ukrajna gyakorlatilag két részre szakadt (4. és 5. ábra). A főként az ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régió az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik politikai erő mellé álltak (Melnyk–Csernicskó 2010: 72–78).

4. ábra.

*Ukrajna politikai megosztottsága a 2005. évi elnökválasztáson
(a Központi Választási Bizottság adatai alapján)*

5. ábra.

*Ukrajna politikai megosztottsága a 2010. évi elnökválasztáson
(a Központi Választási Bizottság adatai alapján)*

Ukrajnában kiélezett és bizonytalan a politikai helyzet, gyorsan váltják egymást a kormányok. A 450 fős parlamentben a többség gyakran néhány szavazaton múlik. A nyelvi kérdés már a legelső ukrán választásokon politikai kampánytéma volt, s ez azóta sincs másként (Kulyk 2008, Zaremba–Rymarenko 2008a).

A nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és a nyelvek státusának megítélése kapcsán. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, hogy az ukránosító politika veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rymarenko 2008b: 276).

Az összetett nyelvi és politikai helyzetet az ukrán politikának kezelnie kell. Az ukrán politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbálnak egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után már nem ragaszkodnak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54).

Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a kommunista pártrendszerből a hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette az

ukránosítást, de számos pozíciót engedett át a nemzeti elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Ennek a politikának volt a mestere a tíz éven át az elnöki székhelyben ülő Leonid Kucsma elnök is. Az elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben Kucsma az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének és az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát 1994-ben. Az 1999-es elnökválasztási kampányban Kucsma az oroszbarát kommunista Petro Szimonenkoval került szembe. Ekkor kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve lehet: az ukrán.

A 2004-es narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a *de facto* szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része több nyelvet használ) közötti feszültséget feloldják. A cél a minden szempontból homogén nemzetállam kialakítása volt. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – írta a narancsosok egykori államelnöke, Viktor Juscenko (2010). Ez a nemzetpolitika azonban az ország keleti és déli régióiban (ahol az orosz nyelv dominál) erős ellenszenvet szült. A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet.

Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást Juscenkoval szemben, aki a kampányban azt ígérte, hogy rendezi az orosz nyelv státusát. Azonban amint hatalomra került, gyorsan felmérte, hogy ha az orosz nyelv státusának erősítésébe fog, akkor szembe kerül az ország nyugati és északi felével. Gyorsan lemondott arról, hogy az orosz második államnyelv legyen Ukrajnában. De hogy megfeleljen a választói elvárásának, az őt támogató Régiók Pártja olyan nyelvtörvénytervezetet terjesztett a parlament elé, amely az orosz nyelvnek a hivatalos nyelv státusát biztosítja gyakorlatilag az egész ország területén.³ Az ukrán nemzeti erők ellenállását látva azonban a parlament nem tárgyalta a tervezetet. Maradt tehát a *status quo*: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, de az orosz dominál az ország több régiójában, és uralja a populáris kultúrát, a médiát (Csernicskó szerk. 2010: 117–123).

A nyelvi kérdés tehát Ukrajnában erősen politizált, érzelmileg telített. Az a politikai erő, amely a fennálló *status quo*-t meg akarja változtatni, mindenképpen szembe kerül az ország egyik felével. Nem véletlen, hogy az elmúlt 15 évben Ukrajnában egyetlen olyan törvényt sem fogadtak el, amely közvetlenül érinti a kisebbségek vagy a nyelvek státusát. Kivételt csak két nemzetközi dokumentum ratifikálása jelentett (Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája).

³ A tervezet lásd itt: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

3. Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai

A Szovjetuniótól 1991-ben függetlenné vált Ukrajna elemi érdeke a nemzetközi integráció. Nemzetközi pozíciói megszilárdítása érdekében a fiatal ukrán állam törekszik az európai kisebbségvédelmi egyezmények adaptálására.

A fiatal ukrán állam – nemzetközi pozícióinak erősítése céljából – ügyesen használta fel a kisebbségi és nyelvi jogok kérdéskörét. A szomszédos országokkal kötött kétoldalú kisebbségvédelmi egyezmények (melyek sorában az 1991-ben megkötött ukrán–magyar alapszerződés és kisebbségvédelmi nyilatkozat az első volt) egyértelműen jelezték az ukrán állam elkötelezettségét a kisebbségi nyelvi jogok rendezése irányába. A szomszédos országokkal való együttműködés e téren azért is elemi érdeke Ukrajnának, mert az ország 27 közigazgatási egysége közül 19 valamely más állammal határos. Ukrajna ilyen irányú törekvéseinek kitűnő példája az ország legnyugatibb régiója. Kárpátalja az Európai Unió négy tagállamával (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) határos. A fiatal ukrán államnak gyorsan sikerült kisebbségvédelmi egyezményeket kötnie ezekkel az országokkal (Magyarországgal 1991-ben, Szlovákiában 1993-ban, Romániával 1997-ben). A Kárpátaljára érkezők azzal találják szembe magukat, hogy a kisebbségek településterületén végig kétnyelvű helységnevtáblák, közterületi feliratok láthatók, az állami hivatalok falán ukrán és kisebbségi nyelven is fel van tüntetve a hivatal neve, számos kisebbségi nyelven oktató iskola működik. Ez többek között azt jelzi, hogy az Ukrajnában élő kisebbségek az ország nemzetközi helyzete megerősítésének, demokratizálódásának és európai integrációjának egyik lényeges összetevőivé, katalizátoraivá is váltak.

Ukrajna integrációjának egyik fontos lépése volt az Európa Tanácshoz való csatlakozás. Az ország csatlakozásának egyik feltétele volt a Keretegyezmény és a Karta ratifikálása is.

A Keretegyezményt 1997. december 9-én ratifikálta Ukrajna.⁴ A Karta ratifikációjára 1999. december 24-én került sor.⁵ A dokumentum azonban nem lépett hatályba, nem helyezték letétbe az Európa Tanácsnál. A ratifikációs törvényt az Alkotmánybíróság 2000. július 12-én hatályon kívül helyezte a ratifikáció formai hibára hivatkozva.⁶ A határozat szerint a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki (Kresina–Javir 2008: 190–196). Eddig a döntésig Ukrajnában minden ratifikációs törvényt a parlament elnöke írt alá. De az Alkotmánybíróság döntése csak ezt az egy ratifikációs törvényt hatálytalanította (Tóth–Csernicskó 2009). A politikai szándék az volt, hogy Ukrajna eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek és formailag ratifikálja a Kartát, de a nemzetközi

⁴ Закон України Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. A törvény szövege ukrán nyelven elérhető: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=703%2F97-%E2%F0&zahyst=4/UMfPEGZnhht8a.Zi8vgZ5iHI47ks80msh8Ie6>

⁵ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. A törvény elérhető itt: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1350-14>

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) N 9-пн/2000. Az Alkotmánybíróság határozatát lásd itt: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v009p710-00>

dokumentum ne lépjen hatályba, mert alkalmazásával felborulhat a nyelvi helyzet kényes egyensúlya.

Ezt követően több ratifikációs törvénytervezet készült Ukrajnában (Kresina–Javir 2008: 196). Ám a Karta újabb ratifikációjára csak 2003. május 15-én került sor.⁷ A ratifikációs dokumentum 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s a Karta 2006. január 1-től lépett hatályba. Ám már a ratifikációval kezdetét vette a Karta kálváriája Ukrajnában (erről bővebben lásd Alekszejev 2008, Melnyk–Csernicskó 2010: 37–45).

A Karta ukrainai alkalmazásának körülményeit jelzi, hogy a 2007-ben leadott első országjelentés ukrán nyelvű változatában (mely az Igazságügyi Minisztérium honlapján található, 2. old.⁸) azt olvashatjuk, hogy a Karta szövegének hibás fordítása miatt a nemzetközi dokumentum ratifikálása politikai, jogi és társadalmi problémákat okozott Ukrajnában.⁹ Ugyanez jelenik meg az Igazságügyi Minisztérium 2006. május 10-én kiadott jogi állásfoglalásában.¹⁰ Az ET szakértői jelentése¹¹ is kitér arra (4. old.), hogy az ukrán fél új fordítást szeretne készíttetni a Kartáról. A hibás fordítás okaként azt jelöli meg Ukrajna, hogy a fordítók nem a Karta eredeti angol vagy francia nyelvű szövegét fordították ukránra, hanem annak orosz nyelvű változatát (Kresina–Javir 2008: 197).

A helytelen fordításra hivatkozva a Karta alkalmazása kapcsán számos problémát vetnek fel Ukrajnában (Kresina–Gorbatenko 2008: 338, Kresina–Javir 2008). A leggyakrabban emlegetett probléma a Karta alapvető céljainak félreértelmezése.

A Karta Ukrajnában 13 nemzeti kisebbség nyelvének védelmére terjed ki: orosz, belarusz, moldáv, krími tatár, bolgár, magyar, román, lengyel, zsidó, görög, német, gagauz és szlovák. Ám ezek a közösségek és nyelveik meglehetősen eltérő helyzetben vannak az országon belül (5. táblázat). Az 1. táblázatban is láthattuk, hogy számos ukrainai kisebbség képviselői (például a belaruszok vagy a zsidók) nagy része orosz anyanyelvű, de olyan közösségek is vannak (pl. a lengyelek és szlovákok), melyek körében az ukrán anyanyelvűek aránya jelentős. A törvény azonban mindegyik nemzeti kisebbség nyelvét azonosan kezeli. Könnyű azonban belátnunk, hogy nem azonosak a lehetőségei és igényei például a 14 milliónál nagyobb számú orosz ajkúnak és a néhány ezer főnyi német anyanyelvűnek.

⁷ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. A törvény szövege elérhető itt: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=802-15&zahyst=dCCMfOm7xBWMt8aEZi8vgZ5iHI47ks80msh8Ie6>

⁸ Перша періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Київ, 2007. http://www.minjust.gov.ua/files/dopovid_20_04_2007.zip

⁹ A jelentés angol nyelvű szövegét lásd itt: The State Periodical Report of Ukraine.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/UkrainePR1_en.pdf

¹⁰ Юридичний висновок Міністерства юстиції щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області від 10 травня 2006 року. A dokumentumot lásd itt: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

¹¹ Committee of Experts' evaluation report.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

5. táblázat.

Nemzetiség és anyanyelv Ukrajna lakossága körében a legutóbbi (2001-es) népszámlálás adatai alapján

*Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>
(State Statistics Committee of Ukraine)*

Nemzetiség	Fő	% -ban	Anyanyelve és nemzetisége egybeesik	
			Fő	% -ban
Ukránok	37541693	77,82	31970728	85,16
Oroszok*	8334141	17,28	7993832	95,92
Beloruszok*	275763	0,57	54573	19,79
Moldávok*	258619	0,54	181124	70,04
Krími tatárok*	248193	0,51	228373	92,01
Bolgárok*	204574	0,42	131237	64,15
Magyarok*	156566	0,32	149431	95,44
Románok*	150989	0,31	138522	91,74
Lengyelek*	144130	0,30	18660	12,95
Zsidók*	103591	0,21	3213	3,10
Örmények	99894	0,21	50363	50,42
Görögök*	91548	0,19	5829	6,37
Tatárok	73304	0,15	25770	35,15
Cigányok	47587	0,10	21266	44,69
Azerbajdzsánok	45176	0,09	23958	53,03
Grúzok	34199	0,07	12539	36,66
Németek*	33302	0,07	4056	12,18
Gagauzok*	31923	0,07	22822	71,49
Koreaiak	12711	0,03	2223	17,49
Üzbégek	12353	0,03	3604	29,18
Csuvasok	10593	0,02	2268	21,41
Szlovákok*	6397	0,01	2633	41,16
Egyéb nemzetiségek	323656	0,67	46933	14,50
Ukrajna összesen	48240902	100	41093957	85,18

* – A Karta védelme alá eső nyelvek.

Az ukrán politikai és szakmai elit jelentős része szerint a Karta célja a veszélyeztetett (értelmezésük szerint: kihalóban lévő) nyelvek védelme. Úgy vélik, a Karta eredeti szándéka szerint a kevés anyanyelvi beszélővel rendelkező nyelveket védi, melyek eltűnhetnek Európa nyelvi térképéről. Ez a vélemény a ratifikáció parlamenti vitájában is felmerült (Kresina–Yavir 2008: 198). Az Igazságügyi Minisztérium 2006-os jogi állásfoglalása¹² is azt állapítja meg, hogy Ukrajnának nem a nemzeti kisebbségek nyelveit, hanem a kihalás veszélyétől fenyegetett nyelveket kell védenie (Kresina–Gorbatenko 2008: 338). Szakértők szerint a Karta védelme alá nem

¹² Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

eshetnek olyan nyelvek Ukrajnában, melyek más országban államnyelvi státussal bírnak (Kresina–Javir 2008: 198). A fent említett 13 nyelv közül 10 (pl. orosz, román, magyar, német, görög, szlovák) államnyelv legalább egy országban. Eszerint Ukrajna csupán a krími tatár és a gagauz nyelvet védi a Karta eredeti elveinek megfelelően, a többi nyelv a Karta céljainak félreértése miatt került a ratifikációs dokumentumba.

Erősen kétséges azonban, hogy Dánia, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Svájc, Ausztria, Finnország, Örményország stb. kivétel nélkül félreértelmezte a Karta szellemét. A felsorolt államok ugyanis számos olyan nyelvet helyeznek a Karta védelme alá, melyek más államokban államnyelvként használatosak, és nem fenyegeti őket közvetlenül a kihalás réme. Kisebbségi nyelvként azonban az adott országban védelemre szorulnak. A körülbelül 100 millió anyanyelvi beszélővel rendelkező, több országban hivatalos nyelvként használatos német nyelvet például a Karta hatálya alá helyezi Dánia, Csehország, Szlovákia és Románia. Emellett Románia, Szerbia és Horvátország az ukrán nyelvet is védi a Karta révén (Melnik–Csernicskó 2010: 43).

A Karta védelme alá eső nyelvek kapcsán egyéb problémák is megfogalmazódnak Ukrajnában.

A Karta hatálya alá vont 13 ukrainai nyelv között szerepel a *zsidó nyelv* (a törvényben: „*мова єврейської національної меншини*”, azaz a „zsidó nemzeti kisebbség nyelve”). Nem az ukrainai zsidók egy része által használt jiddis (Kotygorenko 2007: 144), hanem egy nyelvészetileg definálhatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává (Kresina–Javir 2008: 204).¹³ Az ukrainai zsidók 83%-a egyébként orosz anyanyelvűnek vallja magát, s mindössze 3% tekinti anyanyelvének a jiddist.

Az is vitatható, hogy külön tesz említést a törvény a moldáv és a román nyelvről. A Szovjetunió az egykori Besszarábia és Bukovina területén élő románokat moldávnak nyilvánította (Zaremba–Rymarenko 2008b: 262, 278). Ezt a gyakorlatot a független Ukrajna is követi: különbséget tesz a román és a moldáv nép és nyelv között (Melnik–Csernicskó 2010: 84–85). Moldávia azonban a románt tekinti saját államnyelvének. Azaz elvileg a moldáv és a román nem két autonóm nyelv. Az ET szakértői jelentése megállapítja, hogy az ET elfogadja azt az ukrán álláspontot, mely szerint Ukrajna külön nyelvként tekint a moldáv és a román nyelvre.¹⁴

Vita van arról is, hogyan értelmezzék a ratifikációs törvényben szereplő „görög nemzeti kisebbség nyelve” kifejezést. Az újjörög nyelv ugyanis nem azonos az Ukrajna területén élő görögök által használt görög nyelvváltozatokkal. Ukrajnában *urum nyelv* (урумська мова) néven nevezik ezt a nyelvváltozatot. Nem világos, hogy Ukrajna az újjörög nyelvet, vagy az ukrainai görög közösség dialektusát akarja védeni (Zaremba–Rymarenko 2008b: 264).¹⁵

Egyesek úgy vélik, hogy a Karta ratifikációja kifejezetten az ukrán nyelv ellen és az orosz nyelv támogatására született Ukrajnában (Kresina–Javir 2008: 198). Gyakran megjelenő vélekedés, hogy az orosz nyelvnek egyáltalán nem szabad szerepelnie a

¹³ Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

¹⁴ Committee of Experts' evaluation report.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf

¹⁵ Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

Karta ratifikációs dokumentumában.¹⁶ Mivel az ország lakosságának közel fele az orosz használja a mindennapokban, sokak szerint értelmetlen ennek a nyelvnek a Karta általi védelme (Kulyk 2008: 30). Ezzel szemben többen úgy vélekednek, hogy Ukrajna bizonyos régióiban az ukrán nyelv szorul védelemre (Kresina–Javir 2008: 197–199). Ez az álláspont egy a kormány megbízásából készített nyelvpolitikai koncepció tervezetébe is bekerült.¹⁷

Olyan vélemény is van, mely szerint a Karta implementációjára moratóriumot kell hirdetni Ukrajnában, és új ratifikációs törvényt kell alkotni, s az új törvényben felül kell vizsgálni és pontosítani szükséges a védelemre szoruló nyelvek listáját (Shemshuchenko–Gorbatenko 2008: 162). Szakértők szerint hiányzik a védett nyelvek sorából az örmény, a karaim, a krymchak és a roma nyelv is.¹⁸

A Karta ukrainai alkalmazása körüli problémák mértékét jelzi az is, hogy 2004-ben 46 parlamenti képviselő kérte, hogy a Karta ratifikációjáról szóló törvényt nyilvánítsák alkotmányellenesnek. A képviselők véleménye szerint a Karta ratifikációja hatalmas anyagi terheket ró Ukrajnára, és a ratifikáció során ezt nem vették figyelembe. Az Alkotmánybíróság azonban elutasította a képviselői beadvány tárgyalását¹⁹ (Kresina–Javir 2008: 200–201).

2006 tavaszán olyan események történtek Ukrajnában, amelyek alapján a Karta ellenzői azt mondhatják, hogy beigazolódott a veszély, amire figyelmeztettek. Március 6-án Harkiv város, április 25-én Luhanszk megye, április 26-án Szevasztopol város helyi önkormányzata határozatot fogadott el arról, hogy területükön az orosz regionális nyelv. A Karta alapján a regionális nyelv szabadon használható a közigazgatásban, a kultúrában, az oktatásban stb. Az Igazságügyi Minisztérium azonban május 10-én alkotmányellenesnek és törvényellenesnek minősítette ezeket a döntéseket.²⁰ A fő érv az volt, hogy az Alkotmány 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusát csak törvény szabályozhatja.

A Kartával szemben felhozott érvek között figyelemre méltó az is, hogy a nemzetközi dokumentum által használt fogalmak ismeretlenek az ukrán jogrendben. Ukrajna Alkotmánya és törvényei kizárólag a következő fogalmakat ismerik: *államnyelv* (державна мова); *nemzeti kisebbségek nyelvei* (мови національних меншин). Az Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-пп/99 számmal meghozott állásfoglalása²¹ egyenlőségjelet tesz az *államnyelv* (ang. state language, ukr. державна мова) és a *hivatalos nyelv* (ang. official language, ukr. офіційна мова) közé. A Karta

¹⁶ Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

¹⁷ Концепція мовної політики. Київ: Національні комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. A tervezet megtalálható az Igazságügyi Minisztérium honlapján: http://www.minjust.gov.ua/files/11.7.06_3.doc

¹⁸ Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

¹⁹ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 19. 02.04. <http://www.ccu.gov.ua/pls/wccu/P000?lang=0>

²⁰ Юридичний висновок... <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14.12.1999 р. № 10-пп/99. A dokumentumot lásd itt: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v010p710-99>

által használt *minority language*, *regional language* fogalmak az ukrán jogrendszerből hiányoznak (Kresina–Javir 2008: 196). Részben erre hivatkozva utasítják el a kelet-ukrajnai városok döntését, amely az orosz nyelvet regionális nyelvnek nevezi. Az így érvelők azonban megfélekedeznek arról, hogy a Karta ratifikálásával a nemzetközi dokumentum Ukrajna jogrendjének részévé vált. A Karta pedig pontosan definiálja a *minority language* és a *regional language* fogalmát. A Kartával szemben annak ellenére emelnek kifogásokat, hogy Ukrajna olyan változatban ratifikálta a nemzetközi dokumentumot, amely visszalépést jelent az országban már korábban kodifikált jogokhoz képest. Az 1999-ben ratifikált törvényhez mérten is jelentősen szűkíti a kisebbségi nyelvek használati lehetőségét a 2003-ban elfogadott törvény. Különösen jelentős a visszalépés az oktatás területén (6. táblázat).

6. táblázat.

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai Kartája oktatási cikkelyéből Ukrajna által alkalmazni kívánt pontok és bekezdések az 1999. és 2003. évi ratifikációs törvényben

	N 1350-XIV. sz. törvény (1999) (ha a kisebbség aránya eléri a 20%-ot)	N 802-IV. számú (2003) törvény
1. Pont		
a) óvodai nevelés	a (i), a (ii), a (iii)	a (iii)
b) általános iskolai oktatás	b (i), b (ii), b (iii)	b (iv)
c) középiskolai oktatás	c (i), c (ii), c (iii)	c (iv)
d) szakmunkásképzés	d (i), d (ii), d (iii)	–
e) felsőoktatás	e (i), e (ii)	e (iii)
f) felnőttoktatás	f (i), f (ii)	f (iii)
g)	g	g
h)	h	h
i)	i	i
2. pont	2. pont	2. pont

A Karta alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre alkalmazhatók a Karta rendelkezései. Erre a hiányosságra az ukrán állam által készített hivatalos országjelentés alternatív társadalmi jelentésének szerzője, Vagyim Kolesznyicsenko parlamenti képviselő is felhívja a figyelmet.²²

²² Общественный отчет по выполнению Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств. A dokumentumot lásd itt: <http://www.from-ua.com/politics/e62743796b72a.html>

A ratifikációs törvény azt sem nem definiálja, hogy milyen százalékos arányt kell elérniük a nemzeti kisebbségek képviselőinek ahhoz egy-egy közigazgatási egységen belül, hogy a Karta alkalmazható legyen. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot nem a Karta, hanem az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény²³ szabályozza Ukrajnában. A nyelvtörvény azonban azt írja elő, hogy a nemzeti kisebbség nyelve csak ott használható az államnyelv mellett, ahol a nemzeti kisebbség képviselői többséget alkotnak. A kisebbségi nyelvek használatának határa tehát nagyon magas: 50 százalék.

4. Összefoglalás

Ukrajna nyelvpolitikájában megpróbál eleget tenni nemzetközi kötelezettségvállalásainak. Ratifikálta a Keretegyezményt és a Kartát is. Az ország törekszik saját jogrendszerének a nemzetközi ajánlásokhoz, illetve normákhoz való igazítására. Azonban a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen a belpolitikai konfliktusok és az összetett nyelvi helyzet miatt. Ez gyakran megnehezíti vagy lehetetlenné teszi a jogok gyakorlati alkalmazását. Azonban az ország politikai elitje nem tesz érdemi lépéseket a kisebbségi nyelvek valódi védelme érdekében. A nemzetközi egyezmények, ajánlások szándékával és szellemével gyökeresen ellentétes az, hogy Ukrajna számos esetben a már meglévő kisebbségi jogokat szűkíti. Gyakran arra hivatkozik, hogy az országban az ukrán nyelv van fenyegetett helyzetben.

Az ukrain nyelvpolitika szinte csak az ukrán–orosz nemzetiségi, nyelvi, társadalmi és gazdasági pozícióharcra összpontosít. A többi kisebbség helyzete csak felszínesen kerül szóba a közbeszédben. A nyelvi kérdés oly erősen átpolitizálttá vált az országban, hogy ez lehetetlenné teszi a mára elavult kisebbségi és nyelvtörvény új változatának elfogadását, a nemzeti és nyelvi kisebbségek helyzetének szakszerű és megnyugtató rendezését. A nyelvi helyzet körül kialakult társadalmi feszültség akadályozza a nyelvi kérdésekről folytatott szakmai párbeszédet is, valamint egy konzekvens nyelvpolitika kidolgozását és alkalmazását.

A nyelvpolitika Ukrajnában a belpolitikai harcok áldozatává vált. Az ukrain politikai elit abban érdekelt, hogy a nyelvi status quo megőrzésével fenntartsa a társadalmi rendet. Az ukrán és az orosz nyelv helyzetének bármilyen irányú megváltoztatása ugyanis politikai és társadalmi feszültségeket okoz. Ez pedig gyakran lehetetlenné teszi még a törvényekben kodifikált nyelvi jogok gyakorlati alkalmazását is.

²³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР”. A törvényt lásd itt: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11>

Felhasznált irodalom

- Alekszejev, Vladimir (Алексеев Владимир) 2008. *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харков: „Факт”.
- Arel, D. – Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2: 81–91.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Ferenc Glatz ed., *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. Budapest: Europa Institut Budapest.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2009. The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Mariann Tarnóczy and Alexandra Kövér eds., *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. Budapest: HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) ed. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csernicskó István 2011. The linguistic aspects of the Ukrainian educational policy. *ESUKA – JEFUL* 2011/2–1: 75–91.
- Csernicskó István szek. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2009. Ukrainian Educational Policy and the Transcarpathian Hungarian Higher Education. In: István Horváth and Erika Mária Tódor eds., *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, 330–331. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2010. Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Jolán Róka ed. *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*, 329–349. Budapest: Budapest College of Communication and Business.

- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana (Гаудіо дель С. – Тарасенко Б.) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger ed. 2008: 316–331.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana 2009. Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger ed. 2009: 327–358.
- Khmelko, V. – Wilson, A. 1998. Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: Taras Kuzio ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, 64–76. London: Armonk.
- Khmelko, V. (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки НаУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15.
- Kotygorenko, V. (Котигоренко В. 2007.) Мовний аспект державної етнополітики в Україні. *Стратегічні пріоритети* № 2(3): 137–146.
- Kresina, I. – Gorbatenko, V. (Кресіна І. – Горбатенко В.) 2008. Основні напрями правового регулювання мовної політики. In: Majboroda et al eds. 2008: 335–342.
- Kresina, I. – Javir, V. (Кресіна І. – Явір В.) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In: Majboroda et al eds. 2008: 190–204.
- Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger ed. 2008: 11–54.
- Lenets, K. (Ленець К.) 2000. Суржик. In: V. Ruszanickij, V. and O. Taranenko eds., *Українська мова. Енциклопедія*, 616. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49–85. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім „Киево-Могилянська академія”.
- Medvegyev, Oleg (Медведев Олег) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386
- Melnyik, Szvitlana – Csernicskó, István (Мельник Світлана – Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Shemshuchenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda et al eds. 2008: 157–173.
- Shulha, O. (Шульга О.) 2008. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda et al eds. 2008: 49–85.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2007. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: V. Vorona, V. and N. Shulha, N. eds. 2007: 381–391.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008a. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні. In: Majboroda et al eds. 2008: 34–48.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008b. Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Majboroda et al eds. 2008: 75–85.

- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008с. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In: Majboroda et al eds. 2008: 144–156.
- Vorona, V. – Shulha N. (Ворона В. – Шульга Н.) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Juscenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.
- Zalizniak, Hanna – Maszenko, Larisza (Залізник Ганна – Масенко Лариса) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. Київ: Виданичий дім „КМ Академія”.
- Zaremba, J. – Rymarenko, S. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008а. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda et al eds. 2008: 235–257.
- Zaremba, J. – Rymarenko, S. (Заремба О. – Римаренко С.) 2008b. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda et al eds. 2008: 258–280.